

Rembrandt & Saskia

LIEFDE IN DE GOUDEN EEUW

Dit boek is verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling

Rembrandt & Saskia. Liefde in de Gouden Eeuw

Fries Museum, Leeuwarden

24 november 2018 – 17 maart 2019

Kassel ... verliebt in Saskia. Liebe und Ehe in Rembrandts Zeit

Museumslandschaft Hessen Kassel, Gemäldegalerie Alte Meister

12 april 2019 – 11 augustus 2019

Rembrandt & Saskia. Liefde in de Gouden Eeuw

is onderdeel van het Themajaar 2019 *Rembrandt & de Gouden Eeuw*

De tentoonstelling is mede mogelijk gemaakt door de rijksoverheid:
de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft namens de Minister van
Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een indemniteitsgarantie toegekend.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Bruikleengevers

België

Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten
Gent, Universiteitsbibliotheek

Duitsland

Kassel, Museumslandschaft Hessen Kassel,
Gemäldegalerie Alte Meister
Kassel, Museumslandschaft Hessen Kassel,
Graphische Sammlung

Frankrijk

Parijs, Fondation Custodia – Collectie Lugt

Nederland

Amsterdam, Amsterdam Museum
Amsterdam, Collectie Six
Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis
Amsterdam, Museum Van Loon
Amsterdam, Rijksmuseum
Amsterdam, Stadsarchief
Delft, Museum Prinsenhof
Den Haag, Hoogsteder Museum Stichting
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek
Den Haag, Mauritshuis
Dordrecht, Dordrechts Museum
Dronten, Ellie Verhoeven
Enkhuizen, Stichting Portret van Enkhuizen
Enschede, Rijksmuseum Twenthe
Groningen, Groninger Museum
Haarlem, Teylers Museum
Harlingen, Museum Het Hannemahuis
Leeuwarden, Fries Museum
Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden
Leeuwarden, Ottema-Kingma Stichting
Leeuwarden, Tresoar
Leiden, Erfgoed Leiden en Omstreken
Oranjewoud, Stichting FB Oranjewoud
Utrecht, Museum Catharijneconvent

Oostenrijk

Wenen, Albertina

Verenigd Koninkrijk

Londen, Dulwich Picture Gallery
Glasgow, Burrell Collection

Zwitserland

Bazel, Kunstmuseum

En particuliere bruikleengevers die graag
anoniem willen blijven.

Inhoud		
4	Bruikleengevers	
8	Voorwoord	
12	Saskia, de Friese bruid van Rembrandt Ben Broos	
26	Het ontstaan van een icoon Rembrandts portret van Saskia in Kassel Justus Lange	
38	Van Leeuwarden naar Amsterdam Govert Flinck, Jacob Backer en Saskia Uylenburgh Tom van der Molen	
52	Spes mea Christus Het huwelijk van Aeltje Uylenburgh en Jan Cornelis van Amsterdam Marlies Stoter	
58	Scènes uit een huwelijk? Rembrandt en Saskia in beeld Sebastian Dohe	
64	Het kind in de ogen van Rembrandt Theresa Rösner	
74	Willem Frederik van Nassau en het huwelijk in de zeventiende eeuw Luuc Kooijmans	
88	Tsamen op het huys getrouwt Adellijke huwelijken op Friese states Marlies Stoter	
		100
	Geef elkaar de rechterhand Huwelijksgebruiken in de zeventiende eeuw Bianca M. du Mortier	
		106
	Federingen Handen verenigd in trouw Monique Rakhorst	
		112
	Geknoopt en gebonden Op de knieën met knottedoek of trouwkistje Gieneke Arnolli	
		118
	Soo bloeyt de trou De opmars van de huwelijkspenning Judith van Gent	
		126
	Roos, tulp en rozemarijn Symbolen van liefde in de Nederlandse portretkunst Stefanie Rehm	
		140
	Families in beeld Sabine Craft-Giepmans	
		146
	Oudervreugde Het zeventiende-eeuwse kinderportret Jorrit Huizinga	
		156
	Noten	163
	Bibliografie	167
	Met dank aan, fotoverantwoording en fotobijschriften	
		168
	Colofon	

3

Rembrandt van Rijn, *Vrouw aan haar toilet*,
ca. 1637-1638, pen in bruin
Fondation Custodia, Collectie Frits Lugt, Parijs

Toen Saskia Uylenburgh uit Leeuwarden in het voorjaar van 1633 een bezoek bracht aan haar nicht Aeltje Uylenburgh (1570-1644) in Amsterdam, stond ze mogelijk oog in oog met het portret dat Rembrandt een jaar eerder had geschilderd van de 62-jarige domineesvrouw.¹ (zie afb. 50) De warme aandacht waarmee de jonge schilder de oude dame met haar zachte gelaatstrekken en levendige ogen had vereeuwigd, zal haar getroffen hebben. In de Amsterdamse winkel-met-atelier van neef Hendrick Uylenburgh (1584/1589-1661) kan ze vervolgens Rembrandt aan het werk hebben gezien. Hij legde net de hand aan een verbluffend groepsportret, dat wereldberoemd werd als de *Anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp*.

Al in de zomer van 1633 besloten Rembrandt en Saskia in ondertrouw te gaan. In datzelfde jaar maakte hij voor de eerste keer een geschilderd portret van haar, ten halve lijve, net als Aeltje, maar in door hem bedachte opschik. (afb. 2) Zo zag ze er dus uit als twintigjarige, met heldere ogen en gezonde blossen op de wangen. De fameuze portretfotografe Rineke Dijkstra uitte in april 2018 haar bewondering: 'Ik weet hoe moeilijk het is om emotie te fotograferen zonder te overdrijven [...] Kijk maar eens naar dit portret van Saskia Uylenburgh uit 1633. Haar blik is heel alert, maar niet uitbundig. Rembrandt kon zich als geen ander inleven in mensen'.²

In de negen jaren van hun huwelijk bleef Rembrandt haar overal met de ogen volgen, zo blijkt uit schilderijen, tekeningen en etsen van zijn hand. (afb. 4 en 5)

Een Friese burgemeestersdochter

Zoals gebruikelijk was voor de familie Uylenburgh leek Saskia voorbestemd om met een jurist uit Friesland in het huwelijk te treden. Haar broers en zwagers waren immers ook juristen, net als haar vader. Rombertus Uylenburgh (1554-1624) werd de eerste burgemeester van Leeuwarden die aan een universiteit had gestudeerd, in zijn geval in Heidelberg. Hij genoot groot aanzien in zijn gewest als de voorvechter van de oprichting van een universiteit in Friesland. Hij voerde daarover gesprekken met Willem van Oranje op de dag dat de Vader des Vaderlands voor zijn ogen in Delft werd vermoord. Rombertus schreef daarover een kort ooggetuigenverslag, dat landelijke aandacht kreeg.

Haar vader was al 58 jaar oud toen Saskia in 1612 als een nakomertje werd geboren. Zij groeide op in een statig

4

Rembrandt van Rijn, *Schetsblad met vijf koppen van Saskia en één van een oudere vrouw*, 1636, ets
Museum Het Rembrandthuis, Amsterdam

herenhuis aan de Ossekop 11 te Leeuwarden. Haar moeder overleed toen ze zes jaar oud was en haar vader stierf op haar twaalfde. Haar oudste zuster Jeltje Uylenburgh (ca. 1592-1637), een weduwe met drie kinderen, kwam het huishouden doen in Leeuwarden. Maar kort na elkaar trouwden haar andere zusters en broers of gingen elders wonen, en zo werd het allengs stil in de burgemeesterswoning. Er werd besloten tot de verkoop van het ouderlijke huis. Saskia verhuisde naar Sint Annaparochie in Het Bildt, waar haar zus Hiskia (na 1656) sinds haar huwelijk woonde. Hiskia's echtgenoot was grietenijsecretaris dr. Gerrit van Loo (ca. 1580-1641), die sinds 1628 de voogd van Saskia was.³

Sint Annaparochie was een welvarend dorp met een bevolking van Hollandse kolonisten, over wie we goed zijn ingelicht door de kronieken van Dirck Jansz (1578/1579-1636), bijgenaamd 'de schrijvende Bildtboer'.⁴ De boeren waren bepaald niet ongeletterd of onderdanig aan het gezag. Ze kwamen in 1632 in opstand tegen onredelijke verhogingen van de pachtprizen van hun grond. De Staatse

5

Rembrandt van Rijn, *Etsplaat van 'Schetsblad met vijf koppen van Saskia en één van een oudere vrouw'*, 1636, koper
Museum Het Rembrandthuis, Amsterdam

troepen moesten protesterende dorpelingen in bedwang houden en ze bezetten daarom de kerk tegenover het Regthuys, waar Gerrit van Loo op dat moment met Hiskia, hun twee zoons en Saskia woonde. (afb. 6) Dirck Jansz vertelt dat de secretaris lijf en goed in veiligheid moest brengen en eind november 1632 op de vlucht sloeg naar Leeuwarden, als een dief in de nacht. Zo belandde Saskia bij toeval weer in haar geboorteplaats. Het was een beslissend moment in haar leven.

Saskia naar Amsterdam

Leeuwarden was inmiddels een welvarende handelsstad waar menige Amsterdammer een goede markt vond. Daar was bijvoorbeeld de schilder-kunsthandelaar Lambert Jacobsz (ca. 1598-1636) actief, die ook schilderijen verkocht voor zijn collega, de eerder vermelde neef Hendrick Uylenburgh.

Hendrick was agent van de Poolse koning geweest en had zich in 1625 in Amsterdam gevestigd als kunsthandelaar. Al gauw ontdekte hij het talent van de jonge Rembrandt in

Spes mea Christus

Het huwelijk van Aeltje Uylenburgh en Jan Cornelis van Amsterdam

Marlies Stoter

49
Emanuel de Witte, *Interieur van een protestantse gotische kerk met motieven van de Oude en de Nieuwe Kerk te Amsterdam*, 1669, olieverf op paneel
Rijksmuseum, Amsterdam | Legaat van de heer en mevrouw De Bruijn-van der Leeuw, Muri, Zwitserland

50
Rembrandt van Rijn, *Portret van Aeltje Uylenburgh*, 1632, olieverf op paneel
Museum of Fine Arts, Boston | Collectie Rose-Marie en Eijk van Otterloo

alliantiewapens boven de haard, de twee apostelen als steunpilaren en de gewezen wandbekleding geven vermoedelijk een betrouwbaar beeld van de 'sael' van Liauckemastate. Aan de linkerzijde verschilt per schilderij het aantal speelgenoten op de balustrade en is sprake van één of van drie tafels met een uitstalling van luxueuze voorwerpen, misschien wel het zeventiende-eeuwse equivalent van de buffet- annex cadeautafel. Voor de maaltijd zijn lange tafels gedekt met tientallen meters smetteloos linnengoed, destijds een demonstratief bewijs van de grote rijkdom van de gastheer en gastvrouw. Dit wordt extra benadrukt als de tafellakens en de servetten exclusief voor de familie gewezen zijn met namen, wapens en jaartallen van het bruidspaar. (afb. 94) De vele gasten doen zich te goed aan vogelpasteien en gebraad, en de wijn vloeit overdadig. Zo te zien gaat het er vrolijk aan toe en is er sprake van een licht gebrek aan decorum.

Bruyt waerom ghekroont²⁶

In de grote zaal van Liauckemastate hangt een huwelijksbord met twee ineengeslagen handen aan de muur, een duidelijk bewijs dat men zo'n paneel speciaal voor de gelegenheid liet schilderen. Eronder hangen twee goudkleurige kronen aan twee linten. Al vanaf de zestiende eeuw verschijnen op ettelijke schilderijen en prenten één, twee of zelfs drie kronen in beeld als het om een huwelijksvoorstelling gaat. Op boerenbruiloften draagt meestal alleen de bruid een krans of kroon, terwijl drie kronen bijna standaard zijn in de geliefde voorstelling van de bruiloft te Kana. (zie p. 3 en afb. 13) Ook de betekenis varieert, van symbool voor de maagdelijkheid van de bruid tot de bekroning van de echtverbintenis door God. In zijn lange moralistische dichtwerk over het huwelijk speelt Jacob Cats met de notie, dat de kuise vrouw de kroon van de man wordt. Het resultaat is een figuurlijke kroon op hun beider hoofd.

Ineengeslagen handen zijn ook het middelpunt op een houten huwelijksbord uit 1642. Zwanen en vurige harten

95

*Huwelijksmaal ter gelegenheid van het huwelijk van Eraert van Pipenpoy met Jel van Liauckema in de grote zaal van Liauckemastate te Sexbierum (detail), 1616
Fries Museum Leeuwarden | Collectie Koninklijk Fries Genootschap*

symboliseren de trouw en de liefde in het huwelijk. De aanstaande maagschap van het paar wordt benadrukt door de wapens van de wederzijdse ouders die met linten aan gouden kroontjes bevestigd zijn. (afb. 93)

Ruim 150 jaar geleden zijn twee linten van blauwe zijde, bestikt met zilver- en gouddraad, als veronderstelde kousenbanden aan de provinciale verzameling van Friesland geschonken. Voor kousenbanden zijn ze echter veel te lang en de ingeweven tekst ondersteunt het vermoeden, dat dit de linten zijn waar de bruidskronen mee opgehangen werden

97

*Huwelijkslint van blauwe zijde met goud en zilverdraad met ingeweven tekst, 1600-1650
Fries Museum, Leeuwarden | Collectie Provincie Fryslân*

96

Huwelijksmaal ter gelegenheid van het huwelijk van Eraert van Pipenpoy met Jel van Liauckema in de grote zaal van Liauckemastate te Sexbierum, 1616
 Fries Museum Leeuwarden | Collectie Koninklijk Fries Genootschap

in de grote zaal van de state: 'Niets als de dood kan u scheiden, maakt uw twee harten dan tot een; O Huwelijksband, maakt alles onder u gemeen'.²⁷ (afb. 97)

Vierendertig jaar lang zijn Andriese van Bronkhorst en Schelte van Aebinga met elkaar verbonden, totdat ze in de herfst van 1666 kort na elkaar overlijden. Haar aantekenboek blijft achter op Aebingahuis in Hallum. Het handschrift biedt ons belangrijke informatie over hoe het eraan toeging rond het jawoord van Friese juffers en jonkers in de zeventiende eeuw.

Geef elkaar de rechterhand Huwelijksgebruiken in de zeventiende eeuw

Bianca M. du Mortier

Over de dag van de huwelijksluiting tussen Saskia Uylenburgh (1612-1642) en Rembrandt van Rijn (1609-1669) is vrijwel niets bekend.¹ Aangezien het huwelijk vanuit het huis van de bruid plaatsvond, zullen hoogstwaarschijnlijk de Friese tradities gevolgd zijn. Mogelijk heeft de Hollandse afkomst van de bruidegom invloed gehad op de gang van zaken. Beide provincies kenden namelijk een andere rechtspraak en daaruit voortvloeiend ook andere gebruiken.

Om de Friese manier te begrijpen, moeten we terug naar de middeleeuwen. Van oudsher (Germaans recht) stonden echtgenotes en dochters onder het voogdijschap of *mund(ium)* van hun man en vader, die bij een huwelijk de voogdij overdroeg aan de bruidegom. Echter, in Friese wetboeken werd al relatief vroeg opgetekend dat vrouwen zelf de macht over hun lichaam hadden.² Dit stelde hen in staat zich uitsluitend aan de man van hún keuze te geven c.q. zelf de huwelijkskandidaat te bepalen. Een huwelijk was namelijk pas voltrokken nadat het geconsumeerd was. Hierdoor vond in het dertiende-eeuwse Friesland de *bijslaap* plaats vóórdát het bruidspaar naar de kerk ging, zoals onder andere vastgelegd is in het Westlauwers Seendrecht.³

De huwelijksluiting in de kerk was dus in feite niet meer dan de bekrachtiging van de keuze van de bruid. Hieraan

voorafgaand hadden de geliefden elkaar namelijk al de – voor beide partijen bindende – huwelijksbelofte of *sponsalia de futuro* (belofte van toekomstige tijd) gegeven. Zoals in het artikel van Gieneke Arnolli wordt uitgelegd, namen volgens overlevering Friese vrijers een geborduurde doek of een zilveren trouwkistje mee bij hun aanzoek. Deze ‘knottedoeken’ en ‘knottekistjes’ speelden een centrale rol in het Friese huwelijksritueel. Door de losse knoop in de doek aan te trekken, aanvaardde de vrouw het aanzoek van haar vrijer en was hij vanaf dat moment haar wettelijke echtgenoot. De gewoonte om zowel in de doek als in het kistje een of meer geldstukken te stoppen, valt terug te voeren op het Germaanse recht waarbij de bruidegom het voogdijschap over zijn aanstaande afkocht door een *arrha* of handgeld aan de vader of voogd te betalen.⁴

De knottedoek werd gewoonlijk voorzien van een geborduurde (liefdes)tekst en meestal besloten met de naam van de minnaar. (Zie afb. 116) Zilveren knottekistjes werden gegraveerd met uiteenlopende huwelijksymboliek zoals liefdesparen, die elkaar al dan niet de rechterhand geven, zinnebeelden van Liefde, Trouw en Vruchtbaarheid en bijbelse voorstellingen, waarvan de bruiloft te Kana het meest populair was. (afb. 99) Bij de keuze voor doek of

99

Pibe Wibes, *Trouw- of knottekistje met de bruiloft te Kana en liefdesparen*, 1684
Fries Museum, Leeuwarden | Collectie Provincie Fryslân

98

Nicolaes Elias Pickenoy, *Portret van Johanna Le Maire* (detail), ca. 1622 - ca. 1629, olieverf op paneel
Rijksmuseum, Amsterdam | Aankoop met steun van de BankGiro Loterij

Colofon

Uitgave

WBOOKS
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m.
Fries Museum
info@friesmuseum.nl
www.friesmuseum.nl

Met medewerking van
Museumslandschaft Hessen Kassel,
Gemäldegalerie Alte Meister

Redactie
Marlies Stoter & Justus Lange

Beeldredactie
Theresa Rösner

Tekstredactie
Leo Boekraad – Tekstbureau Boekraad

Redactiemanager Fries Museum
Jos Taekema

Redactieassistentie
Sebastian Dohe, Jorrit Huizinga,
Stefanie Rehm en Judith Spijksma

Vertaling
Andrea Kunze – D-N Vertaalservice
Mark Poysden
Theresa Rösner

Vormgeving
Joseph Plateau, Amsterdam

ISBN 978 94 625 8286 6 (Nederlands)
ISBN 978 94 625 8303 0 (Engels)
ISBN 978 94 625 8302 3 (Duits)
NUR 646

© Fries Museum, Leeuwarden | WBOOKS, Zwolle

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of andere wijze, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2018.

De uitgever heeft er naar gestreefd de rechten met betrekking tot illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen, die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

De tentoonstelling in het Fries Museum kwam tot stand dankzij genereuze bijdragen van de Wassenbergh-Clarijs-Fontein Stichting, de Gemeente Leeuwarden en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

 Wassenbergh-Clarijs-Fontein Stichting

De tentoonstelling in de Gemäldegalerie Alte Meister, Museumslandschaft Hessen Kassel, kwam tot stand met genereuze steun van: Ernst von Siemens Kunststiftung, Museumsverein Kassel e.V. en Rudolf-August Oetker-Stiftung.

Wij bedanken daarnaast de volgende sponsors voor hun bijdrage aan de totstandkoming van de tentoonstelling in het Fries Museum: Stichting Het Nieuwe Stads Weeshuis, Stichting Dorodarte, Leeuwarder Ondernemersfonds en de Stichting Siebolt Foundation.

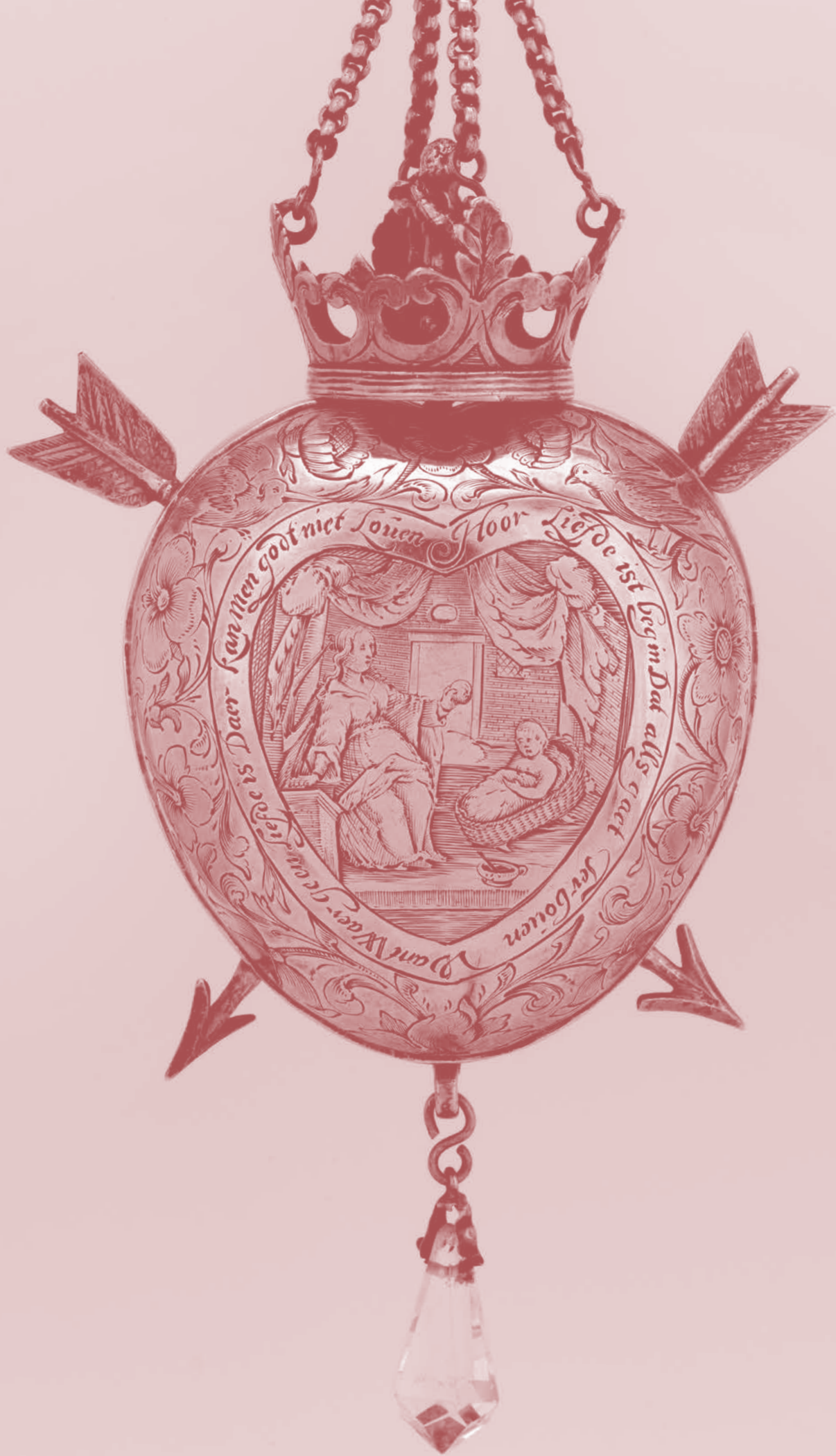

SIEBOLT

Vaste partners van het Fries Museum zijn de Provincie Fryslân, Aegon, de BankGiro Loterij en de vrienden van het Fries Museum.

provincie fryslân
provincie fryslân

BankGiroLoterij

In 1634 trouwt het opkomende schildertalent Rembrandt van Rijn in Friesland met de liefde van zijn leven: Saskia Uylenburgh, dochter van een raadsheer aan het Hof van Friesland. Het verhaal van hun echtverbintenis is tegelijkertijd dat van het societyhuwelijk in de zeventiende eeuw, van hofmakerij tot testament.

Hoe kwam zo'n chique trouwpartij tot stand, en hoe verliep het leven erna, wanneer lief en leed gedeeld werden? Aan de hand van ontroerende schilderijen, etsen, documenten en kostbare huwelijkscadeaus toont dit boek ons de wereld van Friesland's beroemdste bruidspaar ooit – en blijkt een trouwbelofte van toen eigenlijk weinig te verschillen van een trouwbelofte nu.

9 789462 582866